

Multikulturalisme og liberale verdier

I integreringsdebatten både hylles og kritiseres det multikulturelle samfunn. Finnes det en motsetning mellom det multikulturelle samfunn og et samfunn med liberalt demokrati?

BAKGRUNN

Multikulturalisme er et vanskelig begrep som det er mye uklarhet rundt. Dette notatet er et forsøk på en liberal tilnærming til begrepet. I debatten om multikulturalisme og det flerkulturelle samfunn blir det, av mer eller mindre gode grunner, noen ganger hevdet at liberale verdier blir truet. Dette notatet er et forsøk på å trekke opp noen liberale linjer og ideer med tanke på utviklingen av et mer flerkulturelt samfunn. I tillegg er notatet ment som en liberal kritikk av multikulturalismen som ideologi.

BEGREPET MULTIKULTURALISME

Når det fra ulikt hold for eksempel sies at "multikulturalismen har spilt fallitt" kan det ha ulike betydninger og oppfattes forskjellig av forskjellige lesere. Påstanden er derfor både diskutabel og uklar, og må defineres mer presist for å ha verdi i debatten.

Multikulturalisme som deskriptivt begrep

Multikulturalisme kan sees på som et deskriptivt begrep. I så fall beskriver det et samfunn der ulike kulturer lever sammen. I dagligtalen er nok ofte dette den beskrivelsen som er mest vanlig.

Om man med påstanden "multikulturalismen har spilt fallitt" mener at ulike etniske grupper eller kulturer ikke kan fungere sammen innenfor en nasjonalstat, er det en illiberal påstand. Det vil være svært vanskelig å definere hvilke kulturer som passer inn og hvilke som ikke passer inn.¹ Det virker imidlertid ikke til å være denne betydningen de fleste politikerne legger i begrepet, siden man samtidig sier at det flerkulturelle samfunn er kommet for å bli og bør forsvares.

Multikulturalisme som ideologisk begrep

En annen tolkning av påstanden "multikulturalismen har spilt fallitt" er å forstå påstanden som en liberal kritikk av en type politisk ideologi, *multikulturalismen*. Dette er som oftest forstått som en politisk ideologi med tendenser til gruppetenkning, der ulike etniske, religiøse eller kulturelle gruppe- eller særrettigheter settes høyere en individens rettigheter. En kritikk av denne ideologien er mye mer fruktbar, fordi man da ikke kritiserer ulikhetene eller pluralismen i det flerkulturelle samfunn, men snarere en ideologi som setter grupperinger opp mot hverandre, og opp mot individets rettigheter.

En ideologisk multikulturalisme som fokuserer på gruppe- og særrettigheter, bygger på *kulturalismen*, som går ut på at folk er determinert av sin kultur og ikke i stand til å overskride den, og at det derfor er om å gjøre å hevde kulturens rettigheter overfor individene.²

Det er kritikken av multikulturalisme som ideologi som er viktig, og som vil være hovedtema i dette notatet. Det er først og fremst den retningen innenfor multikulturalisme som undergraver individets rettigheter og fokuserer på gruppe- og særrettigheter, som må kritiseres. En slik form for multikulturalisme forstås som en idé om at samfunnets institusjoner og lover må speile de forskjellige kulturer gjennom for eksempel særrettigheter og spesielle hensyn til etniske og religiøse minoriteter, for at flere kulturer kan leve side om side på det samme territorium.³

En kritisk holdning til denne formen for multikulturalisme er viktig i et liberalt demokrati. En klar holdning er også viktig for å kunne imøtegå kritikk av et liberalt syn på innvandring. Mens innvandringskritikere gjerne hevder at integreringen ikke fungerer fordi innvandrere ikke vil tilpasse seg den norske kultur, bør liberale fremheve et mer kulturliberalt syn, der respekten for det liberale demokratiet er det grunnleggende og der det kulturelle er mindre viktig i politisk og rettslig forstand. Individet må først og fremst anerkjennes som individuell borger i en stat. Dette utelukker ikke at individer selv definerer seg om en del av en etnisk, kulturell eller religiøs gruppe, men en slik identifisering må ikke trekkes for langt inn i den politiske eller rettslige sfæren. Man må, samtidig som man er åpen for fremmede kulturer, være krystallklar på hvilke grenser det liberale demokratiet og grunnleggende menneskerettigheter setter.⁴

Liberale bør være åpne for ulike kulturelle uttrykk, men denne toleransen blir verdirelativistisk uten grenser. Slik grensesetting kan være vanskelig på flere måter. Det kan bl.a. være vanskelig å se hvor grensene går for hvilke praksiser innenfor ulike kulturer en kan akseptere.

Rettsstaten, nøytralitet og det flerkulturelle samfunn.

Hvordan bør vi så forholde oss til og organisere det flerkulturelle samfunn? Hvilke politiske og rettslige implikasjoner følger av at samfunnet blir mer flerkulturelt? Hvor trekker man grensene mellom kultur og politikk? På den ene side kan en politikk som vektlegger kultur for sterkt, bryte med liberale prinsipper. På den andre blir en "kulturløs" politikk lett en skrivebordsteori.

Dette notatet vil først og fremst fokusere på de rettslige og politiske implikasjonene av et mer flerkulturelt samfunn. Utgangspunktet er at et flerkulturelt samfunn er positivt og selvklart, men at det forutsetter at det ikke får rettslige implikasjoner, der man setter grupperettigheter over individuelle rettigheter.

Et interessant og viktig skille i debatten om multikulturalisme er forholdet mellom majoritetskultur og minoritetskultur. En assimileringpolitikk som krever at minoriteter underlegger seg majoritetskulturen er problematisk og kan lett bryte med liberale prinsipper. Men også en multikulturalistisk motsats til en assimileringpolitikk kan bryte med liberale prinsipper. Rettsstaten, demokratiet og grunnleggende menneskerettigheter trumfer i utgangspunktet "kultur". Men kravet om at rettsstaten, demokratiet og grunnleggende menneskerettigheter skal ha forrang kan også trekkes for langt, hvis man med dette stiller for strenge krav til nøytralitet og liberalitet. Total liberalitet og nøytralitet er svært vanskelig å gjennomføre i praksis. Derfor kan det med rimelighet hevdes at noen krav om nøytralitet og liberalitet er mer legitime enn andre. For å ta ett eksempel: Det er religionsfrihet i Norge, men man kan samtidig hevde at koblingen mellom stat og kirke er prinsipielt problematisk ut fra ideer om nøytralitet. På den andre side er ikke korset i det norske flagget et vesentlig problem for nøytraliteten. Heller ikke kristne høytidsdager eller feiringen av 1. mai. Nasjonale tradisjoner og sedvaner må ha en viss forrang fremfor de mest detaljorienterte og strenge kravene om universalitet, nøytralitet og menneskerettigheter. Hvor grensene går, er det naturlig at det er en løpende diskusjon om. Kravet om å fjerne krusifiksene fra italienske klasserom inngår i et nøytralitetskrav som kan sies å gå for langt, men krusifiksene kan likevel i teorien sies å bryte med nøytralitetskravet.

Debatten om hva som er legitime og ikke-legitime krav om nøytralitet vil en aldri bli ferdig med og grensene er ikke alltid like enkle. En sak til sak-tilnærming kan med fordel brukes på mindre prinsipielle saker (som for eksempel krusifikssaken i Italia).

Nasjonalstaten og multikulturalismen

Hvorvidt og i hvor stor grad en vektlegger nasjonen, det etniske eller felles kultur som vesentlig for en fungerende demokratisk stat, gjenspeiles ofte i synet på multikulturalisme.

Liberal statsteori vektlegger statsborgeren som et kantiansk og universelt individ. Det vil si at alle individer er likeverdige, uavhengig av kulturell, religiøs eller etnisk tilhørighet. Det liberale demokratiet innenfor en stat er en kontrakt mellom likeverdige individer. En slik tilnærming til statlig fellesskap vektlegger det politiske – *demos* er det fremtredende, ikke *etnos*. Det er statsborgertilhørigheten (*demos*) som vektlegges fremfor den etniske, nasjonale eller kulturelle tilhørigheten (*etnos*).

Kritikere av slike liberale og kontrakteoretiske tilnærminger til statlig fellesskap hevder at tilnærmingen er for abstrakt, og at det kulturelle, historiske eller etniske fellesskapet ikke blir tilstrekkelig vektlagt.

Disse innvendingene mot (abstrakte) liberale ideer har noe for seg. Det bør herske liten tvil om at historisk, kulturell eller etnisk felles tilhørighet er av stor betydning for en fungerende stat. Kritikere trekker ofte frem denne "enhetskulturen" – som på mange måter betyr mye for en fungerende stat – i sin kritikk av multikulturalismen. Denne kritikken har sin relevans når den poengterer de mest abstrakte teoriene om "det uavhengige og kulturløse" individet, men en vektlegging av enhetskultur eller monokultur som vesentlig for en fungerende stat kan også gå for langt. Ingen stater har bare ett kulturelt fellesskap, og et for sterkt rettslig forsvar av det nasjonale eller monokulturelle kan stenge individer inne i en bestemt kultur på samme måte som en for sterk multikulturalisme kan stenge individer inne i de ulike kulturene. En viss form for "enhetskulturell politikk" kommer man likevel ikke utenom. En kultur-, skole- eller dannelsespolitikk som har som mål å fremme en "enhetskultur" som bygger opp under felles referanserammer er ikke i seg selv illiberal, men man må hele tiden være bevisst på ikke å la en slik politikk gå for langt.

Det multikulturelle i møte med demokratiet og velferdsstaten

En annen debatt som har oppstått i kjølvannet av utviklingen mot et mer multikulturelt samfunn, er forholdet mellom kulturelt fellesskap og det å skape et fungerende demokrati eller en velferdsstat. Også her gjelder det å unngå to ytterpunkter: En hard eller overdreven multikulturalisme på den ene siden, og overdreven monokulturalisme på den andre siden.

Det er liten tvil om at ting som felles referanserammer eller felles språk bidrar til et bedre fungerende demokrati. Hvilken politikk som kan føres for å oppnå et fellesskap som bidrar til demokratiutviklingen, kan være forskjellig fra stat til stat og over tid, men liberale prinsipper og grunnleggende menneskerettigheter må ligge fast. For eksempel kan skolepolitikken være ulik. Det er legitimt å ha en felles opplæringslov med krav til kunnskap for å sikre at man oppdrar barn til aktiv samfunns- og demokratideltakelse. Men dette gjør ikke alle midler legitime. Derfor må fri- og privatskoler, innenfor visse rammer, godtas.

I debatten om integrering og velferdsstaten har det blitt hevdet fra ulikt ideologisk hold at et flerkulturelt samfunn kan underminere den tillitten og solidariteten som er en forutsetning for velferdsstaten. Brochmannutvalget⁵ har vist at det finnes utfordringer for integreringen av innvandrere og velferdsstaten.

En politikk som skal ivareta velferdsstaten, og som skal sikre likebehandling, må i hovedsak være universell. Det er påfallende hvor lett ledende politikere snakker om rettigheter *og plikter* i velferdsstaten når det er snakk om integrering, mens vektleggingen av plikter ofte uteblir i generelle debatter om velferdsstaten. Det kan tenkes at innvandrere fra enkelte kulturer kan ha et negativt syn på myndigheter, lov og orden slik at pliktelementet ikke ivaretas. Disse kulturelle forskjellene mellom etniske nordmenn som har "høy lojalitet" til myndigheter og innvandrere som har "lav lojalitet" til myndigheter må likevel ikke få lov til å legitimere forskjellsbehandling.

Civita har i et tidligere notat argumentert for at velferdsordningene, og hvordan arbeidsmarkedet generelt fungerer, kan kritiseres for å gi gale incentiver eller hemme yrkesdeltakelse.⁶ Det er deler av det norske arbeidsmarkedet og de norske velferdsordningene som, på et overordnet nivå, kan bidra til en negativ

forskyvning mellom plikter og rettigheter, og som derigjennom kan bidra til en undergraving av tilliten i samfunnet. Men dette virker i så fall til å være mekanismer som virker uavhengig av innvandringen.

Retten til beskyttelse av kultur

Hvor sterkt en politisk og rettslig beskytter og vektlegger forskjellige kulturuttrykk er vesentlig i debatten om multikulturalisme og liberalisme. I den danske boken *Adskillelsens politikk*, skrevet av Jens-Martin Eriksen og Fredrik Stjernfelt, skiller det mellom en *hard* og *myk* utgave av multikulturalismen.

Den *myke* utgaven er individorientert: Her er det individets rettigheter som legger premissene for realiseringen av kulturelt mangfold i samfunnet. Individet kan orientere seg fritt og selv velge hvilke guder det vil tilbe eller hvordan det ellers utfolder seg kulturelt.

Det andre ytterpunktet er en *hard* multikulturalisme. Her har man et kollektivt utgangspunkt. Ulike kulturers ukrenkelighet og rettigheter står sentralt. Individet tilhører først og fremst et kulturelt fellesskap eller en kulturell gruppe, som kan definere sine egne regler og kreve en særlig form for respekt fra andre, som ikke tilhører den samme kulturelle gruppen.

Denne formen for multikulturalisme blir særlig problematisk når enkelte kulturer eller grupper innenfor en stat får egen lovgivning og et eget rettsvesen. Et eksempel på dette er muslimer i Malaysia, som gjennom egen lovgivning har blitt nektet å konvertere, til tross for at grunnloven skal garantere for religionsfriheten.⁷ Et annet og mer nærliggende eksempel, som vi fant i konflikten rundt Muhammed-karikaturene, er hvordan det fra både religiøst og sekulært politisk hold ble fremmet krav om å utvise en særlig respekt for religioner, og at en må legge juridiske eller andre begrensninger på ytringsfriheten for å unngå å krenke én bestemt gruppe. Ut fra et liberalt perspektiv er det altså en multikulturalisme som vektlegger *gruppe- og særrettigheter* som ikke kan aksepteres. En multikulturalisme som legger *individuelle rettigheter* til grunn er ikke problematisk – i alle fall ikke i et rent rettslig perspektiv. Det er likevel vanskelig å føre en politikk som ikke tar noen form for kulturelle hensyn. Skal en drive med forsvarlig multikulturell politikk i det moderne og flerkulturelle samfunn er det nødvendig at rettstaten er et sterkt element i demokratiet. Parlamentariske kompromisser for å skape flertall er en del av demokratiet, men må begrenses av rettstaten.

Et nærliggende eksempel er at Senterpartiet i regjering forsøkte å få flertall for en innstramning av ytringsfriheten. Senterpartiet omtales i noen sammenhenger som et nasjonalt orientert parti, og det kan derfor virke ironisk at nettopp Senterpartiet i en enkeltsak har kjempet for det man forbinder som en av de mest negative utslagene av multikulturalismen, nemlig vern av gruppeinteresser. Forslaget fra 2008 om å stramme inn ytringsfriheten er et typisk eksempel på en multikulturalistisk politikk som går for langt og bryter med grunnleggende rettsprinsipper.⁸ Dette, og deler av debatten rundt karikaturtegnene, viser for øvrig at enkelte kritikere av multikulturalisme har et godt poeng, særlig når det er multikulturalismens illiberale trekk som kritiseres.

Kritikere av multikulturalismen har av og til en monokulturell slagside som også kan være illiberal. Derfor kan en vektlegging av det liberale demokratiet, rettstaten og individets frihet ha noe for seg, slik for eksempel David Cameron gjør når han snakker om "muscular liberalism."⁹ En slik politisk og rettslig vektlegging av det liberale kan være mer fruktbart og liberalt enn en forsterket vektlegging av det nasjonale eller kulturelle. Ikke dermed sagt at nasjon eller kultur er betydningsløst, men det tilhører en sfære som med fordel ikke bør bli ytterligere politisk eller rettslig fundert.

Betydningen av kultur

Ulike politiske filosofer legger ulik vekt på individet eller kollektivet som byggestein i samfunnet. En for sterk vektlegging av individet blir ofte kritisert av mer kollektivt orienterte tenkere, f.eks. kommunitarister. Det hevdes at en for atomistisk eller ensidig tilnærming til individet ikke tar inn over seg individets grunnleggende sosiale karakter. Tilsvarende vil en mer individorientert tilnærming bety at man gjerne anerkjenner den sosiale karakteren, men at *individets* friheter og plikter må være det primære.

Det avgjørende punktet i en debatt mellom liberal individualisme og mer kollektivt orientert kommunitarisme er i denne sammenhengen likevel ikke i hvor stor grad man anser det sosiale eller kulturelle som grunnleggende for individet. Man kan gjerne mene at anerkjennelse av kulturen er viktig, men det springende punktet er hvilken politisk og rettslig betydning man lar dette få. For eksempel kan man mene at kirken i Norge er av stor eller mindre stor betydning for vår kultur. Slutningene blir først problematiske hvis man mener at kristendommen skal ha forrang fremfor andre religioner.

På samme måte vil noen mene at det i enkelte innvandremiljøer kreves at individet underordner seg kollektivets tradisjonelle normer. Dette vil kun være problematisk dersom denne underordningen bryter med grunnleggende liberale prinsipper, som individets rett til frivillig tilslutning til religiøse trosretninger eller andre kulturelle organisasjoner.

I *Adskillelsens politikk* er det et sentralt poeng at tendensen til å gå på akkord med liberale verdier, som multikulturalister beskyldes for, også av og til er fremtredende hos monokulturalister som er nasjonalt eller etnisk orienterte. Begge disse retningene innenfor politisk tenkning har til felles en "kulturalisme" som fremmer én kulturs rettigheter fremfor individet. Forfatterne hevder:

"Overraskende nok finner vi denne kulturalismen på både høyre- og venstresiden. På venstresiden finnes den som multikulturalisme – en ukritisk aksept av et hvilket som helst initiativ som kan legitimeres med kultur eller religion. På høyresiden finnes kulturalismen som nasjonalisme – en ukritisk aksept av hva som helst som kan legitimeres med [landets] kultur og historie."¹⁰

Forfatterne hevder at når de venstreorienterte politikerne opptrer uklart i forhold til sentrale liberale verdier og omfavner multikulturalismen, vil de skape utrygghet i befolkningen.¹¹ Hvis folk oppfatter grunnleggende liberale verdier som mer eller mindre truet, åpner veien for en mer nasjonalt orientert kulturalisme, som også kan være problematisk sett fra et liberalt ståsted. Det er åpenbart at en slik polarisering er problematisk, og at overdreven kulturalisme – enten det er til høyre eller venstre – må møtes med klare liberale holdninger. Når liberalere skal forsvare menneskerettighetenes universalitet og for eksempel tale om ytringsfrihet og religionsfrihet som prinsipper, må de være konsekvente. Derfor er for eksempel statskirken kritisert her. Statskirken kan tolkes som en monokulturell institusjon. Prosjektleder i Civita, professor Torkel Brekke, uttrykker det veldig klart: "Det eneste holdbare liberale standpunkt til en flerkulturell virkelighet er at staten skal være nøytral i forhold til alle grupper."¹² Nøytralitetskravet kan likevel ikke gjelde på alle områder. Statlig nøytralitet er som vist i notatet viktigere på noen områder enn andre.

Grenser for kultur

Både multikulturalismen og monokulturalismen er altså problematisk, fordi begge tenderer mot å determinere eller låse inne individet innenfor én kultur. Det er riktignok ingen mennesker som lever totalt adskilt fra andre mennesker. Vi er sosiale vesener som lever innenfor en kultur. Men det er heller ingen som lever innenfor kun én kultur.¹³ I sosialfilosofisk eller sosiologisk forstand gir det lite mening å si at noen lever utenfor eller adskilt fra en kultur. Det er likevel meget problematisk å trekke det sosialfilosofiske poenget om at vi tilhører bestemte kulturelle grupper for langt inn i den politiske eller rettsinstitusjonelle sfære. Dette betyr ikke at vi ikke gjennom politiske bevilgninger eller vedtak kan fremme kulturelt fellesskap og mangfold, eller at vi må henvise for eksempel religiøse uttrykk til den private sfære, og utelukke slike uttrykk fra den offentlige sfære. Først og fremst betyr det at det finnes grenser for hvilke regler eller hvilken jurisdiksjon kulturelle eller religiøse grupper kan utøve internt, og ikke minst hva de kan kreve av andre. Tilhengere av multikulturalisme hevder ofte at den minoritetskulturen et individ tilhører, er en ressurs for realiseringen av individets frihet. Minoritetskulturen kan for eksempel være under press fra majoritetskulturen. Dette kan en gjerne hevde, men igjen blir det problematisk når en derfor mener at minoritetskulturen har krav på sær- eller grupperettigheter. Slike rettslige krav kan bryte med liberale prinsipper. Hvis en ønsker å beskytte en minoritetskultur, bør en derfor føre en politikk som ikke bryter med liberale prinsipper. Det er f.eks. prinsipielt mye mindre problematisk å gi økonomisk støtte til kulturhus eller lignende.

Det vil nemlig være vanskelig å føre en prinsippfast og anti-multikulturalistisk politikk. I praksis er det heller ikke nødvendig. Staten bør etterstrebe nøytralitet, men når nøytralitet likevel ikke er mulig eller ønskelig, må vi se på det enkelte tilfellet. Et hverdagslig eksempel er synet på skolegudstjenester. Noen har hevdet at skolegudstjenester er et brudd på religionsfriheten. Tilhengere av skolegudstjenester hevder på sin side at det er en tradisjon som vi bør ta vare på. Det kan virke overdrevent og urimelig å hevde at skolegudstjenester er et brudd på religionsfriheten, men påstanden er heller ikke helt gal. En liberal og mer nøytral løsning på dette er at de elevene og foreldrene som ønsker skolegudstjenester, organiserer dette utenom den offentlige skolen eller gjennom friskoler. Dette har også blitt gjort. En slik organisering er et eksempel på at mennesker i det sivile samfunn tar vare på og forvalter sine tradisjoner, sin kultur og religion uten at de krever at det skal gjøres i offentlig regi.

Nøytralitet

Når det gjelder krav om statlig nøytralitet kan også liberale krav gå for langt. Kampen mot statskirken er legitim, mens andre krav om nøytralitet kan gå for langt. Krusefikssaken i den italienske skolen er et eksempel som noen mente brøt med nøytraliteten, mens andre mente at det ikke var vesentlig nok til å kalles et brudd med nøytraliteten. Eksempelet viser at en tilstrebing av nøytralitet nærmest er umulig i praksis og på et mer detaljert nivå. For eksempel kan man i teorien lett hevde at korset i det norske flagget er unøytralt, men finnes et nøytralt alternativ? Riksløven, som er på polituniformen, har et kors. Et det nøytralt? Og er det unøytralt at Kristi Himmelfartsdag er en offentlig fridag? Kan nordmenn med norsk statsborgerskap og et ikke-kristen livssyn legitimt hevde at kristne helligdager er uforenlige med prinsippet om en nøytral stat? Hva så med 1. mai? Er det en nøytral dag? Listen med eksempler kan gjøres lengre.

Debatten om nøytralitet viser at en universalistisk, individbasert og liberal tilnærming ofte kan bli for teoretisk i møte med det kulturelle. Thomas Hylland Eriksen skriver i sin pamflett *Kulturterrorismen – Et oppgjør med tanken om kulturell renhet* fra 1993:

”Å skille mellom kultur og politikk er akkurat så vanskelig som det høres ut som. Også universalistiske ideologier har jo et kulturelt element.”¹⁴

Thomas Hylland Eriksen har rett i at skillet mellom kultur og politikk kan være vanskelig, men – som han selv skriver i den samme pamfletten – er det en universalistisk og individbasert tilnærming som må være *hovedtråden* i utformingen av politikk og rettsregler. Ideer om at grunnleggende og universelle menneskerettigheter er ”vestlige” og dermed kulturelle, må ikke få ende opp i en relativisme som ugyldiggjør prinsipper.

AVSLUTNING

Det som må ligge til grunn for organiseringen av et mer flerkulturelt samfunn, er det liberale demokratiet, rettstaten og grunnleggende menneskerettigheter. Disse prinsippene utelukker ikke kulturer eller tradisjoner som viktige for tilliten eller fellesskapet som et velfungerende samfunn er avhengig av. Men prinsippene setter klarere grenser for hvor langt politikken kan gå, hva som skal være en statlig oppgave, og hva som bør overlates til samfunnet og den sivile sfære.

Forfatter:

Notatet er skrevet av Lars Gauden-Kolbeinstveit, rådgiver og filosof i Civita. lgk@civita.no

SLUTTNOTER

- 1 Dette betyr ikke at en diskusjon om hvordan nasjonalstaten utvikler seg som følge av migrasjon er uinteressant eller illegitim. Men de mest ekstreme utgavene av slike monokulturelle tilnæringer bryter klart med det liberale demokratiet.
- 2 Eriksen, Jens-Martin og Stjernfelt, *Adskillelsens politikk*, overs. Morten Gaustad. Forlaget press, Oslo 2009, s. 25.
- 3 Mchangama, Jacob, *Fri tale Om venstrefløjens multikulturalistiske udvanning af ytringsfriheden*, i *Friheden flyver*, Dennis Nørmak (red.), Cepos 2010, s 67-68.
- 4 Med grunnleggende menneskerettigheter menes i dette notatet først og fremst de politiske og sivile rettighetene.
- 5 <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/nouer/2011/nou-2011-07.html?id=642496>
- 6 <http://www.civita.no/civita-notatet/2010/den-norske-modellen-1334>
- 7 Eriksen, Jens-Martin og Stjernfelt, *Adskillelsens politikk*, overs. Morten Gaustad. Forlaget press, Oslo 2009.
- 8 <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/pressesenter/pressemeldinger/2008/bedre-vern-mot-hatefulle-ytringer.html?id=541150>
- 9 <http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293>
- 10 Ibid. s. 25.
- 11 Det bør understrekes at venstresidens mest optimistiske omfavelse av multikulturalismen har blitt tonet ned de siste årene. Et eksempel er den feministiske kritikken av multikulturalismen.
- 12 Brekke, Torkel, *En kulturnøytral stat*, minerva.as 2008, lesedato 16.desember 2010. <http://www.minerva.as/2008/08/11/en-kulturnytral-stat/>
- 13 En relevant kronikk om dette tema som problematiserer høyrepopulister og multikulturalisters tendens til å stenge individet inne i en bestemt kultur er skrevet av Tom C. Varghese. Kronikken stod på trykk i Bergens tidende 8. september 2010. Lesedato 13. desember 2010. <http://www.bt.no/meninger/kronikk/Et-ekko-fra-hoeyrepopulistene-1151350.html>
- 14 *Kulturterrorismen – et oppgjør med tanken om kulturell renhet*, Thomas Hylland Eriksen, Sparcatus, Oslo, 1999 [1993], s. 13.

TIPS TIL VIDERE LESNING:

Søren Hviid Pedersen, *Multikulturalisme og integrasjon*, Arbejdspapir, CEPOS forlaget, 2010

http://www.cepos.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/Multikulturalisme_og_integrations_marts_2010.pdf (se også litteraturlisten på dette arbeidsnotatet)

Fredrik Stjernfelt og Jens-Martin Eriksen, *Adskillelsens politikk*, oversatt av Morten Gaustad, forlaget Press, 2009.

Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Thomas Hylland Eriksen *Kulturterrorismen – et oppgjør med tanken om kulturell renhet*, Sparcatus, Oslo, 1999 [1993]

Tom C. Varghese, *En kulturell Zoo*, Minervanett 2011, <http://www.minervanett.no/2011/08/08/en-kulturell-zoo/>